

9. Пундор Ю. О. Про необхідність вдосконалення у теорії права класифікації суб'єктів права з урахуванням потреб галузевих теорій (на прикладі теорії господарського права) // Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 2. С. 49–52.
10. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність інвестиційного фонду // Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 4. С. 94–98.
11. Горбачова О. О. Особливості правосуб'єктності недержавного пенсійного фонду в цивільному праві України // Часопис Київського університету права. 2010. № 4. С. 190–194.
12. Зеліско А. В. Зміст правосуб'єктності підприємницьких юридичних осіб приватного права // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. № 4. С. 19–24.

*Рекомендовано до публікації д-р юрид. наук Оніщенко Н. М.
Received date 02.05.2019
Accepted date 30.05.2019
Published date 28.06.2019*

Січевлюк Володимир Антонович, кандидат юридичних наук, доцент, Відділ теорії держави і права, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: arsenal-vas@ukr.net

УДК 341.24

DOI: 10.15587/2523-4153.2019.173052

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ І ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

П. С. Корнієнко

У статті детально розкривається сутність і зміст конституційних основ правозахисної діяльності в Україні, досліджуються основні суб'єкти методи і форми діяльності, щодо захисту основоположних прав і свобод людини.

Зазначається, що правозахисна діяльність як об'єкт численних досліджень про методи, механізми, форми та її суб'єктів пройшла, на нашу думку, складний шлях від визнання за людиною її природних прав та пошуку механізмів їх утвердження та гарантування – до правозахисної діяльності як спеціального виду конституційно-правової діяльності, від статично-процедурних до динамічно-процесуальних властивостей. При цьому правозахисна діяльність отримує свій потужний розвиток одночасно зі становленням конституціоналізму та практикою унормування прав і свобод людини в конституціях.

Відзначимо, що права і свободи людини, їх утвердження, реалізація та захист цілком заслужено стали одним із ключових предметів конституційної правотворчої та правозастосовної практики в 21 столітті. Так, захист прав і свобод людини та громадянина державою розуміється як законодавча і правозастосовна практика в галузі прав людини, яка відображає специфічні історико-культурні традиції та рівень соціально-економічного розвитку країни.

Можна констатувати, що захист прав людини – це необхідний, невід'ємний і неминучий компонент правової сфери, орієнтир її розвитку та одна із форм вираження сутності права. Ефективність такого захисту обумовлена конструктивністю взаємодії всієї сукупності елементів правового механізму здійснення правозахисної діяльності України.

На сьогодні основною метою правозахисної діяльності в Україні захисту та поновлення утверджених і гарантованих Основним Законом прав і свобод людини, а також створення органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, інститутами громадянського суспільства та бізнесом належних умов для забезпечення життя і здоров'я людини, її честі та гідності, недоторканості та безпеки. Разом з тим, правозахисна діяльність, незважаючи на свій цілеспрямований характер, має упереджувати порушення принципу рівності конституційних прав і свобод людини

Ключові слова: правозахисна діяльність, права людини, інститут громадянського суспільства, правотворча діяльність, конституція

Copyright © 2019, П. С. Корнієнко.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Досліджуючи проблему реальності забезпечення й захищеності прав і свобод людини та гро-

мадянина, видається логічною теза про те, що це питання корелюється з формою організації влади, історичними особливостями розвитку кожної дер-

жави та політичними й соціально-економічними відносинами, що в ній склалися, генезою політичних інститутів, правовою свідомістю й активністю населення тощо.

Проголошення незалежності України надало можливість Українському народові утворити державу, яка покликана забезпечити дотримання прав і свобод людини та громадянина. Адже зміна сутності взаємовідносин у перманентному дискурсі «людина–держави» в модерних суспільствах ставить амбітні завдання закладення основ та утвердження конституційного ладу, створення реального механізму захисту прав і свобод людини, на основі попередніх досягнень поліпшити роботу органів державної влади згідно з декларованими завданнями забезпечення прав і свобод людини, а також гарантії їх дотримання. Події Революції Гідності 2014 року вкотре вказали на існуючі проблеми реальної захищеності кожного громадянина від свавілля держави, відсутності працюючих механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

2. Літературний огляд

До сьогодні правозахисна діяльність залишається предметом дослідження переважно теоретиків права. До прикладу, В. Сирих вбачає в правозахисній діяльності держави і її органів «... відповідну реакцію на здійснене в суспільстві порушення громадського порядку, а також на шкідливі наслідки та на осіб, які допустили протиправну діяльність» [1]. Це визначення досить показово підкреслює монополію держави та її органів на правозахисну діяльність, а також переважно карально-реприсивний характер відповідної діяльності з боку держави та її ототожнення з юридичною відповідальністю.

В інших випадках правозахисна діяльність у теоретиків права асоціюється насамперед з адвокатською діяльністю та діяльністю нотаріату, роботою судів та органів досудового слідства. Так, Б. Шагів у праці «Юридична діяльність та її система» (2014 р.), розрізняючи охорону й захист прав людини, робить дещо дискусійний висновок, що «охорона права або правоохорона, неможлива без захисту у випадку порушення і без запобігання цим порушенням ...» [2]. В той же час важливою, у сфері правового забезпечення прав і свобод людини, є наукова праця американського журналіста і мислителя Ф. Закарії «Майбутнє свободи: неоліберальна демократія в США та за її межами» [3]. В ній розкривається сутність демократії, як форми державного режиму в якому може повною мірою реалізуватись правозахисна діяльність.

Разом із тим переважна більшість наукових розвідок, пов'язаних із конституційними правами і свободами людини, їх утвердженням і розвитком, поширенням «чергової генерації прав людини», як то право на евтаназію чи на збереження анонімності в глобальній мережі Інтернет, а також із їх гарантуванням, охороною та захистом, не охоплюють або ж фрагментарно досліджують конституційні основи правозахисної діяльності як самостійного виду юридичної діяльності.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – розкрити сутність і зміст конституційних основ правозахисної діяльності в Україні як цілеспрямовану та комплексну і водночас структуровану правову діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства та бізнесу щодо захисту та поновлення утверджених і гарантованих Конституцією України прав і свобод людини.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

1. Виділити ознаки та види юридичної діяльності.
2. Розкрити сутність і зміст правозахисної діяльності як самостійного різновиду юридичної діяльності.
3. Вивчення праць вчених та на їх основі здійснення дослідження конституційної правозахисної діяльності в Україні.

4. Сутність і зміст конституційних основ правозахисної діяльності в Україні

Відомий мислитель сучасності Ф. Фукуяма в одній з останніх своїх книг «Згасання державного порядку» пише: «Три категорії політичних інститутів – держава, верховенство права та демократія – втілюються в трьох гілках влади сучасної ліберальної демократії – виконавчої, судової і законодавчої» [4]. Це твердження Ф. Фукуями можна доповнити ще однією універсальною цінністю – права і свободи людини, захист яких є первинним завданням усіх трьох названих гілок влади у тісній взаємодії, а також із залученням для відповідної правозахисної діяльності громадянського суспільства та бізнесу.

Не в останню чергу проблема функціонування інститутів, які мали б утворювати ефективну правозахисну систему в Україні, пов'язана з відсутністю ґрунтовних теоретичних напрацювань у цій сфері. Опубліковані наукові праці не спрямовані на розкриття змісту правозахисної діяльності як комплексного правового явища (феномену), натомість останні політико-правові та соціально-економічні події в Україні зумовлюють нагальну необхідність усунути наявні прогалини.

Зміцнення інститутів правозахисної діяльності як завдання насамперед національної еліти, а також суспільства загалом пояснюють цілою низкою взаємопов'язаних факторів. Насамперед тим, що утвердження, гарантування, охорону та захист конституційних прав людини і громадянина прийнято вважати найважливішою функцією держави. У той же час результати ігнорування завдання першочерговості гарантування прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів публічної влади, вже не раз вказували на себе. Динамічність суспільних відносин як особлива властивість сучасного життя змінює процеси в державному секторі, що створює умови для зростання ймовірності порушень або зловживань права-

ми особи без формальних порушень закону. Переосмислення розвитку сучасних відносин між державою і людиною, а також людьми між собою має привести й до підвищення ефективності гарантій захисту прав особи через правозахисні інституції.

Відтак, повне з'ясування коректного змісту та суті конституційних основ правозахисної діяльності в Україні потребує врахування вказаних особливостей. Для цього, окрім іншого, слід визначитись з фундаментальними термінами, що застосовуються в правозахисній діяльності, в тому числі, але не виключно такими як: право, захист, діяльність.

Термін «діяльність» у загальному (широкому) значенні розуміється як взаємодія певного суб'єкта, в нашому випадку – людини з оточуючим її світом, у межах якого людина проявляє свої якості, а навколишній світ відповідним чином реагує у відповідь, проявляючи свої властивості. «Діяльність» виступає як опис цього процесу, зокрема, як динамічний опосередкований зв'язок людини і світу, який її оточує. До змісту діяльності має входити й те, що є результатом цієї взаємодії, його відображення, а також те, що продукується людиною, яким чином і чим саме вона впливає на світ.

Право, виступаючи соціальним регулятором, накладає відбиток і на будь-яку діяльність, пов'язану з ним. Таким чином, особливими властивостями виділяється й юридична (правова) діяльність. Юридична діяльність спрямована не тільки на правову сферу, а й об'єднує політичну, економічну, трудову, моральну діяльність.

Варто виділити такі ознаки юридичної діяльності:

- вона нерозривно пов'язана з державою та її специфічною регулятивною діяльністю, що забезпечується державними засобами політичного, економічного, соціального чи ідеологічного характеру, діючи через методи заохочення і примусу;

- має офіційне вираження, тобто передбачає прийняття відповідних актів, які нормативно встановлюють значущі правила поведінки суб'єктів правовідносин; таке встановлення відбувається у чітко передбаченій формі за відповідною процедурою;

- має конструктивний характер, який можна пояснити як те, що суб'єкти за використання законних та доступних засобів та/або способів наділяються повноваженнями щодо організації та регулювання, моделювання та відтворення обставин із реального життя, з метою реального застосування норм права;

- це нормативно закріплена діяльність, результатом якої є настання певних юридичних наслідків;

- поєднує внутрішні та зовнішні фактори регулювання: суб'єктивні аспекти правого регулювання із об'єктивними правовими явищами, відносинами і процесами.

У науковій літературі юридичну діяльність поділяють на такі види:

- правотворча діяльність (вона передбачає роботу уповноважених органів публічної влади з видання нормативно-правових актів, тобто створення, зміни або скасування правових норм);

- правозастосовна діяльність уповноважених суб'єктів права (полягає в наступному виконанні за-

конів та підзаконних правових актів шляхом створення актів застосування права).

Правозастосовну діяльність додатково розподіляють на декілька підвидів:

- оперативно-виконавчу, яка передбачає регулятивний вплив з метою повсякденного вирішення різнобічних питань суспільства;

- правоохоронну діяльність, яка розуміється як владна оперативна робота органів державної влади, що здійснюється з метою охорони норм права від порушень, захисту прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина та забезпечення виконання покладених на них відповідними актами обов'язків [5].

Вважаємо, що неодмінною та важливою частиною правозастосовної діяльності є й правозахисна діяльність, яка виступає самостійним різновидом юридичної діяльності з ряду причин. Перша з них пов'язана з вітчизняним законодавством, яке виокремлює два види правозастосовної діяльності. Такий розподіл не є визначальним та остаточним, а відображає специфіку спрямування діяльності суб'єктів права. Одна з них – це захист прав і свобод людини та громадянина, що передбачає їх визнання та забезпечення, створення гарантій для захисту. Іншою є охоронна діяльність.

Так, у ст. 3 Конституції України, подібно до конституцій інших держав світу, закріплено, що саме держава має зобов'язання щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини й громадянина [6].

Другою причиною для визнання правозахисної діяльності як самостійної є закріплення в нормативно-правових актах положень, які передбачають функціонування органів, діяльність яких спрямована саме на захист прав і свобод людини й громадянина. Типовим прикладом такого органу є омбудсмен. Тому правозахисна діяльність може вважатись окремою юридичною діяльністю, у зв'язку з існуванням органів зі специфічними та притаманними саме їм правозахисними завданнями, які становлять основну мету їх створення та роботи.

Отже, правозахисна діяльність виступає також і елементом правового регулювання, що підтверджує тезу про те, що це самостійне та цілісне правове явище. Сучасний стан забезпечення прав і свобод людини й громадянина в Україні насправді повною мірою відображає таку діяльність, як якісно інший напрям у роботі державних органів як законотворчих, так і правозастосовних. Відносно новою цю сферу варто вважати й у царині наукових досліджень дотичних галузей права – конституційного, теорії права та ін.

Очевидним є також і те, що держава, нормативно закріплюючи та встановлюючи відповідні права та свободи за особою чи категорією осіб, має здійснювати заходи з метою їх реального забезпечення та наділення відповідному колу осіб можливості на захист встановленого права в законодавчо встановлений спосіб або шляхом самозахисту, що є не перевищенням правових можливостей особи, а об'єктивною необхідністю.

Правозахисна діяльність розуміється як робота правозахисних органів, спрямована на надання кожній людині і громадянину, їх об'єднанням та юриди-

чним особам правової допомоги щодо припинення порушень прав, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушених, оспорюваних чи оскаржених прав і відшкодування спричинених порушенням права збитків [7].

З метою забезпечення реальності правового захисту створюється низка правозахисних органів, які становлять сукупність інституцій, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод громадян. До таких належать: судова система, адвокатура, прокуратура, нотаріат, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України з прав інвалідів, громадські правозахисні організації та ін.

Відтак варто погодитись із думкою, представленою в науковій літературі про те, що «правозахисна система базується на принципі багатоканальності, численності засобів та способів забезпечення та захисту прав людини, серед яких зацікавлена особа може обрати той, який уявляється їй оптимальним з точки зору часу, витрат та процедурної складності» [8].

Але вважаємо очевидним, що саме судовий захист обіймає почесне перше місце в достатньо великому переліку органів, покликаних забезпечити захист прав людини [9].

Важливість, соціальна спрямованість та прес-тиж судового захисту відзначений численними міжнародно-правовими документами. Серед них є Загальна декларація прав людини, яка в ст. 8 наголошує: «Кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадку порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом» [6]. Варто процитувати й низку інших положень, зокрема ст. 10 Основного Закону: «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом»; ч. 1 ст. 11: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [6].

Міжнародний пакт про громадські і політичні права також покладає на кожну державу, яка ратифікувала цей документ, обов'язок «забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту» (п. 3 ст. 2) [10].

З іншої сторони, ігнорування інших інституцій у справі забезпечення належного правового захисту є неприпустимим. Про що, зокрема, вказує й Є. Ф. Іскендерова, підтверджуючи першочергове місце в системі захисту прав і свобод людини та громадянина судової системи, однак обґрунтовуючи, що

державний захист прав громадян включає в себе функціонування і позасудового правозахисного механізму, в якому істотну роль відіграє прокуратура та інші державні та недержавні інституції [11].

Аракелян М. Р. наводить низку ознак правозахисної діяльності, вказуючи, що це:

а) діяльність правозахисних організацій, що становлять систему;

б) організації можуть бути державними і недержавними;

в) надання правової допомоги кожній фізичній і юридичній особі є пріоритетом діяльності таких організацій;

г) означена допомога, спрямована на утвердження законних прав осіб, припинення порушень прав, недопущення зловживання правами, відновлення порушеного права, а також притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування збитків, завданих порушенням чи ігноруванням прав [12].

Незважаючи на те, що визначення «правозахисна діяльність» відсутнє в чинному законодавстві України, зазначений термін вживається у повсякденній діяльності як посадовими особами усіх рівнів, політиками, правозахисниками, так і на побутовому рівні звичайними громадянами. Це призводить до відомої логічної та поняттєвої неточності та підміни понять, що в кінцевому випадку призводить до неповної практичної реалізації цілей такої діяльності.

Виділяють декілька основних видів правозахисної діяльності:

1) проведення заходів щодо розслідування фактів порушень прав і свобод людини державними органами;

2) заходи щодо захисту прав людини в конкретних випадках у разі звернення заявника про необхідність правової допомоги:

– написання позовних заяв, скарг та інших звернень;

– представлення інтересів громадян у взаємовідносинах із судовими, правоохоронним та іншими органами;

– надання правових консультацій та пропозиція вирішення спірних правових ситуацій;

– медіаційна робота – позасудове, досудове вирішення конфліктних, спірних та неоднозначних ситуацій.

3) правове виховання, що передбачає поширення інформації про права і свободи людини, зменшення правого нігілізму, підвищення правової культури;

4) участь інститутів громадянського суспільства у правотворчій роботі, оцінювання діяльності органів, участь в обговоренні правозастосовних актів;

5) проведення громадської експертизи в органах виконавчої влади. Цей інститут впливу дієвий при порушеннях прав людини в правоохоронних органах, кримінально-виконавчих установах тощо [13].

Описані вище види правозахисної діяльності тісно взаємопов'язані і впроваджувати їх слід комплексно. Виокремлення одного з них чи виділення пріоритетних не є ефективним.

Виділяють такі завдання, які правозахисна діяльність покликана виконувати:

– захищати права і свободи людини і громадянина, що закріплені в Конституції України, інших нормативно-правових актах, міжнародно-правових актах, згода на обов'язковість яких надана парламентом;

– аналізувати стан дотриманням прав людини загалом у державі та в окремих регіонах. До таких прав людини належать не тільки права, визначені у другому розділі Конституції України, а й у інших законах [14].

В Конституції України закріплено у ч. 2 ст. 3: утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Формулювання в ст. 1 Основного Закону норми про те, що Україна є правовою державою, передбачає певні зобов'язання для України. Так, держава має створити всі можливі умови, за яких права людини і громадянина є пріоритетними у її діяльності, а також їх утвердження, забезпечення, охорона та захист. З метою належного виконання цього завдання тлумачення понять, які використані у ч. 1 ст. 59 Конституції України, а саме – «захист своїх прав», «правова допомога», «захисник» є максимально широким [6].

Вважаємо доцільним вживання вище вказаних понять широко. Таким чином, захист прав розуміється як максимально можливий у правових рамках захист будь-яких прав людини, групи осіб чи колективного суб'єкта (юридичної особи), який здійснюється правовими засобами в порядку, визначеному чинним законодавством через діяльність відповідно уповноважених на це органів або через самозахист; захисником варто вважати адвоката, або іншого фахівця в галузі права, який через консультації та іншу аналітичну роботу допомагає суб'єкту правовідносин уникати порушень прав останнього, а також здійснює діяльність, спрямовану на усунення порушень прав суб'єкта правовідносин й відшкодування спричинених збитків.

Таким чином, захисник прав людини, про якого йдеться у ч. 1 ст. 59 Конституції, – це захисник не тільки від обвинувачення у вчиненні злочину або делікту чи іншого можливого правопорушення. Правова допомога – це допомога у використанні юридичних і таких, що передбачені законом, засобів, методів досягнення означеної мети захисту. Правова допомога – це завжди, так чи інакше, допомога у здійсненні юридичними засобами захисту будь-яких осіб від можливого або реально вчиненого порушення кимось будь-якого їхнього права [15].

Саме системний зв'язок між цими тлумаченнями в процесі їх інтерпретації призводить до такого розуміння норм, які закріплені в ч. 2 ст. 3 та ч. 1 ст. 59 Конституції України.

Серед міжнародно-правових документів, право на правову допомогу (захист) закріплено в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право: захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для

оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього потребують інтереси правосуддя.

Розширене тлумачення цього поняття надається у рішенні органу конституційної юрисдикції. Так, згідно з положеннями Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 року № 23-рп/2009: «Кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [16].

Захист прав людини – це необхідний, невід'ємний і неминучий компонент правової сфери, орієнтир її розвитку, людиноорієнтовна форма вираження сутності права. Ефективність такого захисту обумовлена конструктивністю взаємодії всієї сукупності елементів правового механізму здійснення правозахисної діяльності України.

Правозахисна діяльність передбачає також і розподіл на дві форми: публічну та громадську (громадянську). Критерієм для такого розподілу є суб'єкт, який застосовує заходи правозахисної діяльності до особи, яка порушує права.

Під публічною формою правозахисної діяльності розуміється діяльність уповноважених органів державної влади і місцевого самоврядування, спрямована на відновлення порушеного права, створення умов для його не порушення, забезпечення можливості реального здійснення, яке відбувається в межах передбачених законодавством процедур. Така форма правозахисної діяльності поділяється на судову і позасудову (адміністративну, організаційну).

Громадянська форма правозахисної діяльності – це діяльність відповідних суб'єктів, які не мають «державницького» походження – правозахисних організацій, громадських об'єднань та інших осіб щодо відновлення (підтвердження) порушеного (оскарженого) права.

Засоби роботи органів та організацій, що здійснюють правозахисну діяльність, мають формуватись на основі поєднання різноманітних методів як публічних органів державної влади, так і громадських організацій з метою досягнення повноцінних гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина. В такому контексті цікаво помітити, що правозахисна діяльність має деякі спільні ознаки з діяльністю правоохоронною, зважаючи на те, що обидві тісно пов'язані із поняттями правопорушення, делікту, забезпечення, гарантії прав і свобод людини та громадянина.

Як це передбачено Конституцією України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Згідно з ліберальними концепціями права, одним з проявів принципу верховенства права є те, що право не обмежується лише нормативно-правовими актами як одним із джерел права, а натомість включає й інші соціальні регулятори, серед них є традиції, звичаї, норми моралі тощо, які пройшли легітимацію суспільства, склались історично як культурний, правовий, моральний його рівень. Важливі елементи права, які відповідають ідеології справедливості та

рівності значною мірою дістали відображення в Конституції України. Саме таке розуміння права не зводить його до ототожнення із законом, який, зважаючи на можливі помилки законодавця, може бути й несправедливим, обмежувати свободу людини, створювати нерівні умови з іншими членами суспільства.

Важливо розуміти, що держава, яка слідує демократичним ідеалам, визнає основні права та свободи людини і громадянина, має зобов'язання щодо створення належних умов для їх реального забезпечення, захисту та охорони від протиправних дій осіб, як фізичних, так і юридичних, держави. Конституційне законодавство відображає вищевказані зобов'язання держави, які одночасно й виступають юридичними гарантіями з метою їх захисту та охорони. Важливою функцією і одночасно особливістю конституційних гарантій захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина є те, що вони закріплюють та регламентують заходи та сукупність засобів з метою відновлення порушеного права особи, а також сприяють формуванню та утвердженню в державі умов, які дозволяють максимально повно реалізувати конституційні права і свободи людини і громадянина.

Формування відповідних умов, які передбачають наявність якісної нормативно-правова бази, практики правозастосування, впровадження в правову систему основоположних принципів права та міжнародних практик їх реалізації, є одним з найважливіших напрямів державної політики. Як ми можемо прослідкувати з досвіду, який на сьогодні склався в процесі державотворення, проблеми, які так чи інакше пов'язані з правами людини і громадянина, є результатом відсутності системного підходу до вивчення, розроблення та стратегічного розуміння необхідності створення ефективних механізмів правозахисної діяльності. Це вказує на відсутність й інституцій, які формували б належну систему публічних органів, метою яких є правовий захист населення Української держави. Як вказує історія, відсутність таких механізмів та інституцій досить часто призводить до наслідків, які мають деструктивний характер як для держави, так і для суспільства. Очевидно, що побудова взаємовідносин на паритетних засадах між державою та громадянином є запорукою формування ефективної державної правозахисної політики.

Щодо детермінації конституційних основ правозахисної діяльності в Україні, то слід прийняти до уваги такі положення:

а) під конституційними основами правозахисної діяльності слід розуміти положення Основного Закону про права та свободи людини, їх реалізацію, гарантування та захист, а також про конституційно-правовий статус суб'єктів, уповноважених здійснювати правозахисну діяльність в Україні;

б) правозахисна діяльність є конституційною за визначенням, оскільки суб'єктно-об'єктний склад цього виду юридичної діяльності найбільш повно урегульовано в Конституції України.

Відповідно конституційні основи правозахисної діяльності в Україні слід розуміти насамперед як цілеспрямовану та комплексну і водночас структуровану правову діяльність органів державної влади та

органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства та бізнесу щодо захисту та поновлення утверджених і гарантованих Конституцією України прав і свобод людини [17]. Таким чином, конституційна правозахисна діяльність є цілеспрямованим і комплексним юридичною діяльністю, яка охоплює широке коло суб'єктів, уповноважених забезпечувати, гарантувати, захищати й поновлювати основоположні права та свободи людини.

Суб'єктами конституційної правозахисної діяльності є всі учасники конституційно-правових відносин, оскільки визначальним елементом їх правосуб'єктності постає захист законних інтересів, прав і свобод людини та громадянина. Саме ці завдання та функції є магістральними для діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадянського суспільства та його інститутів, а також суб'єктів господарської діяльності – юридичних осіб приватного права в Україні [18].

Окрім множини суб'єктів, конституційній правозахисній діяльності властиве й розмаїття методів і форм її здійснення. Правозахисну діяльність в Україні, відповідно до Конституції та законів України, можуть здійснювати у формі:

1) гарантування й утвердження прав і свобод людини Українською державою;

2) відповідальності держави перед людиною за свою діяльність;

3) діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

4) прийняття законів України, які унормовують механізми реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини;

5) вжиття Урядом України заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина;

6) експертизи проєктів нормативно-правових актів на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і практиці ЄСПЛ;

7) захисту прав і свобод людини в судовому порядку, через систему судів загальної юрисдикції;

8) розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг людини;

9) захисту прав і свобод людини Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини і спеціальними омбудсменами (Уповноважений Президента України з прав дитини; Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю; Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ; Рада бізнесомбудсмена при Кабінеті Міністрів України та ін.);

10) координації виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України;

11) відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень;

12) надання професійної правничої допомоги (адвокатура), зокрема на безоплатних засадах (Координаційний центр з надання правової допомоги Міністерства юстиції України), у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;

13) діяльності національних, міжнародних і зарубіжних громадських організацій, інших організацій правозахисної спрямованості тощо [19].

Цей перелік форм правозахисної діяльності в Україні не можна вважати вичерпним. Але основні з вище виявлених форм правозахисної діяльності будуть розглянуті в розділах 3-4 цього дослідження.

Отже, конституційну правозахисну діяльність можна класифікувати за такими критеріями як:

1) *зміст*:

- а) захист прав і свобод людини;
- б) захист прав і свобод жінок;
- в) захист прав і свобод дитини;
- г) захист прав і свобод людей з інвалідністю;
- д) захист прав і свобод національних меншин, корінних народів та ін.;

2) *суб'єкти*:

- а) правозахисна діяльність Української держави та її органів;
- б) правозахисна діяльність органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;
- в) правозахисна діяльність громадянського суспільства, його інститутів;
- г) правозахисна діяльність міжнародних і зарубіжних організацій тощо;

3) *методи і форми*:

- а) законопроектна;
- б) експертно-правова;
- в) правозастосовна;
- г) правоохоронна;
- д) судова;
- е) освітня та просвітницька тощо [15].

5. Результати дослідження

На наш погляд, під конституційними основами правозахисної діяльності в Україні слід розуміти насамперед цілеспрямовану та структуровану правову діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства та бізнесу щодо захисту та поновлення утверджених і гарантованих Конституцією України прав і свобод людини [17]. Названі суб'єкти правозахисної діяльності мають бути не лише конкурентними у здійсненні правозахисної діяльності й змагатися за ефективність її здійснення, а й повинні здійснювати координацію та консолідацію такої діяльності.

Правозахисна діяльність за своєю сутністю конституційна, оскільки є конституційними правовідносинами, які виникають, змінюються, припиняються та відновлюються на підставі дії норм конституції, а предмет, методи і форми цієї діяльності – права та свободи людини, їх судовий і позасудовий захист, а також система суб'єктів правозахисної діяльності та їх статус унормовуються в конституціях. Маючи прадавні витоки, конституційна правозахисна

діяльність стає такою за визначенням разом із утвердженням та генезою конституцій.

Правозахисна діяльність в Україні та за кордоном, будучи самостійним видом конституційних правовідносин, має системний характер і репрезентована системою об'єктів – множиною прав і свобод, закріплених у Конституції України, та системою суб'єктів, уповноважених згідно з Конституцією та законами України здійснювати правозахисну діяльність. Щодо суб'єктів правозахисної діяльності, то в широкому сенсі такими є:

- 1) безпосередньо громадяни України, які є носіями конституційних прав і свобод;
- 2) Український народ, корінні народи і національні меншини України;
- 3) Українська держава, органи державної влади, їх посадові особи;
- 4) територіальні громади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи;
- 5) громадянське суспільство та його інститути;
- 6) інститут адвокатури;
- 7) бізнес – юридичні особи приватного права – суб'єкти господарської діяльності;
- 8) міжнародні правозахисні організації та ін.

Коло суб'єктів правозахисної діяльності постійно збільшується.

В той же час перспективним вбачається дослідження методологічних аспектів правозахисної діяльності, проблемних питань правозахисної діяльності органів державної влади, а також порівняння вітчизняної моделі правозахисної діяльності з подібними моделями держав – учасниць ЄС і інших державах світу в яких правозахисна діяльність має успіх.

6. Висновки

1. Захист прав людини – це необхідний, невід'ємний і неминучий компонент правової сфери, орієнтир її розвитку, людиноорієнтовна форма вираження сутності права. Ефективність такого захисту обумовлена конструктивністю взаємодії всієї сукупності елементів правового механізму здійснення правозахисної діяльності України.

2. На сьогодні основною метою правозахисної діяльності в Україні захисту та поновлення утверджених і гарантованих Основним Законом прав і свобод людини, а також створення органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, інститутами громадянського суспільства та бізнесом належних умов для забезпечення життя і здоров'я людини, її честі та гідності, недоторканості та безпеки. Разом з тим, правозахисна діяльність, незважаючи на свій цілеспрямований характер, має упереджувати порушення принципу рівності конституційних прав і свобод людини.

3. Система правозахисної діяльності поєднує в собі усталені та динамічні елементи, але не може підмінити собою відповідну конституційно-правову діяльність – цілеспрямовані процеси активної взаємодії людини і суб'єктів правозахисної діяльності з метою захисту та поновлення прав і свобод людини у спосіб та у формах, встановлених Конституцією України.

Література

1. Сырых В. М. Теория государства и права: учебник. Москва: ЗАО Юстицинформ, 2006. 704 с.
2. Шагиев Б. В. Юридическая деятельность и ее система: проблемы теории и практики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. 192 с.
3. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / ред. Иноземцев В. Л. Москва: Ладомир, 2004. 383 с.
4. Фукуяма Ф. Угасание государственного порядка / ред. Никитенко Н. Москва: АСТ, 2017. 704 с.
5. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: навч. пос. Київ: Атіка, 2010. 571 с.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Балінська Є. В. Адвокатура: монографія. Харків: Олді-Плюс, 2012. С. 67
8. Урываев А. В. Прокуратура Российской Федерации в механизме защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Саратов, 2009. 30 с.
9. Стефанюк В. Правозахисна діяльність судів України // Право України. 1999. № 5. С. 18–22.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року: ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 грудня 1973 року № 2148-VIII (з двома факультативними протоколами) // Международные акты о правах человека: Сб. документов. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 53–76.
11. Искендеров Е. Ф. Правозахисна діяльність органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.
12. Аракелян М. Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної української держави // Актуальні проблеми держави і права. 2011. № 60. С. 21–27.
13. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии: уч. пос. Москва: Наука, 2005. С. 21
14. Варфоломеева Т. В. Конституційні засади діяльності адвокатури // Адвокат. 1996. № 2. С. 35.
15. Конституційне право України. Київ: Прецедент, 2011. С. 98.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): № 1-23/2009 від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 // Вісник Конституційного Суду України. 2009. № 6. С. 32.
17. Корнієнко П. С. Основи правозахисної діяльності в Україні як об'єкт конституційно-правових досліджень // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. № 2 (82). С. 29–37.
18. Корнієнко П. С. Конституційні основи правозахисної діяльності в Україні: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 348 с.
19. Корнієнко П. С. Експертиза проектів нормативно-правових актів як форма правозахисної діяльності в Україні // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1(13). С. 287–297.

Рекомендовано до публікації д-р юрид. наук, професор Федоренко В. Л.

Received date 25.04.2019

Accepted date 22.05.2019

Published date 28.06.2019

Корнієнко Петро Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, Національна академія статистики, обліку та аудиту, вул. Підгірна, 1, м. Київ, Україна, 04107
E-mail: p_kornienko@ukr.net